

Anmeldelser

Per Stig Møller, *Den naturlige orden. Tolv år der flyttede verden*, København: Gyldendal, 1996, 342 s., kr. 248,00.

Afslutningen af den kolde krig har tilsyneladende åbnet op for ideologiske debatter, som konfrontationen mellem øst og vest hæmmede og næsten holdt nede, i hvert fald her i landet. Det begyndte med Anders Fogh-Rasmussen, der som bekendt ikke kom særlig godt fra at føre Aristoteles og Rawls i marken til forsvar for den minimale stat, derefter gjorde Holger K. Nielsen ihærdige forsøg på at fjerne de sidste rester af marxistisk analyse, og til sidst kom Mogens Lykketoft, som gjorde, hvad han kunne for at fjerne det indtryk, at Socialdemokratiet skulle have noget med socialisme at gøre. Nu er det så blevet de konservatives tur til at formulere et ideologisk forsvar for deres eksistens og daglige politik. Per Stig Møller er selvskreven til at påtage sig denne opgave. Han har tidligere skrevet politisk-ideologiske bøger, han er belæst, og han skriver godt.

Man kan som bekendt definere ideologi på mange måder, og en del mennesker forbinder umiddelbart noget negativt med begrebet. Nogle tager således afstand fra ideologi, fordi de opfatter en ideologi som et logisk sammenhængende tankesæt, der rummer svar på alle politiske spørgsmål, således at intet overlades til den enkeltes vurdering - det er sikkert en sådan opfattelse, der i sin tid fik Poul Schlüter til at sige, at ideologi er noget bras. Andre opfatter ideologi negativt, fordi de dermed forbinder en tendens til at analysere og fremstille ting på en skæv og ensidig måde, således at modstande-

res anskuelser forvrides, hvorimod ens egne ideer fremstilles som indlysende og uproblematisk. Ideologi opfattes her som en modsætning til videnskab, der tilstræber at være redelig og objektiv. Ud fra en mere neutral opfattelse af ideologi behøver et sæt af politiske anskuelser og standpunkter hverken være stramt logisk sammenhængende eller totalitær i den forstand, at den dækker alle tilværelsens områder. Fascismen er således en ideologi, selv om den ikke er særlig logisk, men nok totalitær. Også liberalismen er en ideologi, for selv om den kan fremstilles ganske sammenhængende, giver den ikke svar på alle politisk relevante spørgsmål, og den mener i hvert fald ikke, at alle opgaver skal løses af offentlige myndigheder.

Ud fra disse betragtninger må Per Stig Møllers nye bog afgjort siges at være ideologisk. Med udgangspunkt i en negativ ideologipfattelse, fordi den er gennemført ensidig i sin analyse, og med udgangspunkt i en neutral ideologipfattelse, fordi den giver et bud på en konservativ opfattelse af, hvordan virkeligheden ser ud, hvad der er godt og skidt i denne virkelighed, hvordan man kan bevare og fremme det gode, og hvordan man kan svække og fjerne det onde.

I denne bog har Per Stig Møller fået den idé, at de politiske ideologier ikke er et resultat af Den franske Revolution, men at de intellektuelle forudsætninger for revolutionen og de efterfølgende politiske ideer og teorier blev lagt allerede i 1750'erne, nærmere betegnet i tolvåret fra 1748 til 1759. Begrundelsen for denne påstand er, at „aldrig før eller siden har et dusin år leveret en så righoldig og fornyende,

Anmeldelser

Per Stig Møller, *Den naturlige orden. Tolv år der flyttede verden*, København: Gyldendal, 1996, 342 s., kr. 248,00.

Afslutningen af den kolde krig har tilsyneladende åbnet op for ideologiske debatter, som konfrontationen mellem øst og vest hæmmede og næsten holdt nede, i hvert fald her i landet. Det begyndte med Anders Fogh-Rasmussen, der som bekendt ikke kom særlig godt fra at føre Aristoteles og Rawls i marken til forsvar for den minimale stat, derefter gjorde Holger K. Nielsen ihærdige forsøg på at fjerne de sidste rester af marxistisk analyse, og til sidst kom Mogens Lykketoft, som gjorde, hvad han kunne for at fjerne det indtryk, at Socialdemokratiet skulle have noget med socialisme at gøre. Nu er det så blevet de konservatives tur til at formulere et ideologisk forsvar for deres eksistens og daglige politik. Per Stig Møller er selvskreven til at påtage sig denne opgave. Han har tidligere skrevet politisk-ideologiske bøger, han er belæst, og han skriver godt.

Man kan som bekendt definere ideologi på mange måder, og en del mennesker forbinder umiddelbart noget negativt med begrebet. Nogle tager således afstand fra ideologi, fordi de opfatter en ideologi som et logisk sammenhængende tankesæt, der rummer svar på alle politiske spørgsmål, således at intet overlades til den enkeltes vurdering - det er sikkert en sådan opfattelse, der i sin tid fik Poul Schlüter til at sige, at ideologi er noget bras. Andre opfatter ideologi negativt, fordi de dermed forbinder en tendens til at analysere og fremstille ting på en skæv og ensidig måde, således at modstande-

res anskuelser forvrides, hvorimod ens egne ideer fremstilles som indlysende og uproblematisk. Ideologi opfattes her som en modsætning til videnskab, der tilstræber at være redelig og objektiv. Ud fra en mere neutral opfattelse af ideologi behøver et sæt af politiske anskuelser og standpunkter hverken være stramt logisk sammenhængende eller totalitær i den forstand, at den dækker alle tilværelsens områder. Fascismen er således en ideologi, selv om den ikke er særlig logisk, men nok totalitær. Også liberalismen er en ideologi, for selv om den kan fremstilles ganske sammenhængende, giver den ikke svar på alle politisk relevante spørgsmål, og den mener i hvert fald ikke, at alle opgaver skal løses af offentlige myndigheder.

Ud fra disse betragtninger må Per Stig Møllers nye bog afgjort siges at være ideologisk. Med udgangspunkt i en negativ ideologipfattelse, fordi den er gennemført ensidig i sin analyse, og med udgangspunkt i en neutral ideologipfattelse, fordi den giver et bud på en konservativ opfattelse af, hvordan virkeligheden ser ud, hvad der er godt og skidt i denne virkelighed, hvordan man kan bevare og fremme det gode, og hvordan man kan svække og fjerne det onde.

I denne bog har Per Stig Møller fået den idé, at de politiske ideologier ikke er et resultat af Den franske Revolution, men at de intellektuelle forudsætninger for revolutionen og de efterfølgende politiske ideer og teorier blev lagt allerede i 1750'erne, nærmere betegnet i tolvåret fra 1748 til 1759. Begrundelsen for denne påstand er, at „aldrig før eller siden har et dusin år leveret en så righoldig og fornyende,

filosofisk og politisk tænkning, som tilfældet var i perioden 1748-1759" (p. 38). 1748 er valgt som starten, fordi en række vigtige bøger, navnlig Montesquieus *l'Esprit des lois* og David Humes *Enquiry concerning Human Understanding* udkom dette år, men også fordi Den østrigske Arvefølgekrig blev afsluttet dette år, hvilket indledte en fredsperiode, der varede frem til udbruddet af Den præussiske Syvårskrig i 1756 - en krig, der er kaldt for den første verdenskrig, fordi den ikke blot blev udkæmpet i Europa, men også i kolonierne i Amerika, Indien og Afrika. Per Stig Møller lægger stor vægt på vekselvirkningen mellem engelsk og fransk åndsliv og fremhæver, at grundlaget for det 18. århundredes tankeudvikling var den engelske videnskab og filosofi, men at det var franske udlægninger og udbygninger, der fik den væsentligste betydning rundt om i Europa. Også den politiske frihed i England var en inspiration for de ledende kredse i Frankrig, og 1750'erne var i Frankrig „én lang legitimitetskrisen for styret, der lå i idelig strid med de forskellige parlamenter, der efterhånden var blevet domstole, men hvoraf især det parisiske søgte at skaffe sig samme betydning som det britiske parlament" (p. 37). Der er derfor gode grunde til at se 1748 som et væsentligt begyndelsespunkt, selv om Montesquieu allerede i 1734 i sin bog om romernes storhed og fald havde fremført sine grundlæggende anskuelser, og selv om Humes hovedværk *A Treatise of Human Nature* var udkommet allerede 1739-40. Det er derimod vanskeligere at se, hvorfor 1759 skulle være et lige så betydningsfuldt slutpunkt. Krigen genoptages i 1756, og den afsluttes i 1763 med, at Storbritannien overtager rollen som den dominerende verdensmagt. Det er altså ikke fredsperioden, der er afgørende. Dertil kom-

mer, at mange af de hovedværker, som benyttes til at begrunde det ideologiske gennembrud i 1750'erne først udkommer langt senere. Det gælder for eksempel Rousseau's *Du contrat social* (1762), Smith's *The Wealth of Nations* (1776) og Burke's *Reflections on the Revolution in France* (1790). Til trods for dette har Per Stig Møller dog ret i, at 1700-tallet er en overordentlig interessant periode i den politiske tænkningens historie, og det er velgørende, at det på dansk fremhæves på en måde, der vækker bred opmærksomhed.

Bogen er bygget op på den måde, at der i et indledningskapitel redegøres for 1700-tallet som forandringens århundrede. Derefter er der kapitler, hvis overskrifter henviser til tidens centrale tænkere om politik, samfund og udvikling: Hume, Montesquieu, La Mettrie, Buffon, Rousseau, Burke, Helvetius og Adam Smith. Derefter følger en sammenlignende analyse af forskellige tænkeres syn på naturtilstanden og til sidst en konklusion om „tolv år der flyttede verden". Det ser tilsyneladende systematisk og tilforladeligt ud, men faktisk er det lidt af en rodebutik, idet der ikke gøres noget forsøg på at få sammenlignelige udsagn fra de forskellige tænkere. Tværtimod benytter Per Stig Møller lejligheden til at lade sine associationer få frit løb uden smålig hensyntagen til, hvem han er i gang med i de enkelte kapitler, for eksempel om Morelly, Mably og Condillac i kapitlet om Montesquieu, om Diderot, Vaucanson og Voltaire i kapitlet om La Mettrie, om Malthus i kapitlet om Smith osv. Hume, Montesquieu, Burke og Smith er heltene, Rousseau, Diderot og Helvetius er skurkene. De sidstnævnte er materialister og rationalister, og de gøres ansvarlige for den moderne totalitære stat og indoktrineringen af dens undersåtter!

Per Stig Møllers metode er at tilskrive skurkene ansvaret for, hvordan eftertiden har brugt - eller vel snarere misbrugt - nogle af deres tanker, medens heltene ikke må påtage sig et sådant ansvar, hvorimod deres problematiske anskuelser behandles overordentligt forstående, hvis de i det hele taget omtales. På den ene side fremstilles Rousseau som rendyrket forstands-rationalist og socialist. Fordi han havde gjort politikerne „til folkeopdrager og lagt grunden til den moralske politik“, får han ansvaret for at have grundlagt totalitarismen (p. 139), og Hitler, Stalin, Mao, Pol Pot og Kim Il Sung fremstår som den logiske konsekvens (p. 151). På den anden side er der ingen ende på, hvor rosende Hume, Montesquieu og Burke kan omtales. Selv om de direkte tog afstand fra demokrati som politisk styreform, har Per Stig Møller ikke svært ved at få dem fremstillet som de åndelige fædre for en social og demokratisk konservatisme. Glemte er det, at Hume mente, at de opvoksende generationer måtte opdrages til at respektere de etablerede konventioner og institutioner, fordi lydighed over for de etablerede myndigheder er nødvendig for social orden, og fordi vanen og hævdevundne rettigheder er stærkere end tanken. Glemte er også, at Montesquieu var en aristokrat, hvis forslag til indretning af de politiske myndigheder var direkte vendt mod den brede befolkning, og at Burke mente, at fordomme, dvs. indgroede opfattelser uden klar begrundelse, er en vigtig forudsætning for social orden, at han ville lægge magten hos „et naturligt aristokrati“, og at han afviste enhver tanke om universelle menneskerettigheder.

I det hele taget er Per Stig Møllers behandling af Burke ret utrolig.

For det første fremstilles Burke som indigneret over de fattiges vilkår og som

optaget af at ville forbedre deres forhold. Denne fremstilling hviler først og fremmest på Burkes *A Vindication of Natural Society* fra 1756. Heri lægger Burke sig tæt op ad Rousseau i forsvaret for „det naturlige samfund“, som imidlertid på grund af menneskenes begær ændres til „et politisk samfund“ med stadig flere reguleringer og overgreb på borgernes frihed. Burke karakteriserer dette politiske samfund som bestående af en lille gruppe rige med alle rettigheder og en meget stor gruppe af fattige uden reelle rettigheder (p. 161). Senere trak Burke dog i land og hævdede, at hans kritik af forholdene i samfundet især var et opgør med deismen og ikke med samfundsordenen som sådan. Alligevel hævder Per Stig Møller - uden nærmere dokumentation - at „selv om Burke sidenhen fremlagde en ganske anden opfattelse af f.eks. magtdelingen og partierne, fastholdt han den sociale indignation i sine bøger og taler“ (p. 163). Her glemmer Per Stig Møller at fortælle, at det kun var om de engelske myndigheders optræden i Irland og Indien, at Burke sidenhen kunne mobilisere social indignation, men refererer dog loyalt, hvordan Thomas Paine og Mary Wollstonecraft angreb Burke for manglende konsekvens. Burke forsvares ved, at der peges på, at Burke mente, at Den franske Revolution repræsenterede en endnu større uorden end den, som det politiske samfund havde ført med sig!

For det andet er Per Stig Møller ganske ukritisk i sin gengivelse af Burkes syn på Den franske Revolution. Burke så her - med Møllers ord - „et gennemregulerende, totalitært samfund bygget på et blodigt anarki“ (p. 177). Her skal man huske, at Burke udgav sin bog i 1790 på et tidspunkt, hvor man i Frankrig var i gang med at opbygge et konstitutionelt monarki med sikring af kongens stilling,

magtdeling, begrænset valgret mv. Det er derfor ikke rigtigt, når Burke hævder, at man i Frankrig ville „eksperimentere med samfundet og prøve, hvad aldrig er blevet prøvet før“ (p. 178). Det kan i hvert fald kun være rigtigt, hvad angår selve måden at forandre på, ikke selve forandringens mål. Og selv dette holder ikke, da man netop i Amerika ved en revolution havde indført en ny forfatning ud fra helt bevidste overvejelser om statsmagtens indretning. Endelig havde Burke i 1790 fået en langt mere positiv opfattelse af staten, som han nu anså for at være nødvendig for „retssikkerheden og velfærd“ - stik modsat hans synspunkt i 1756!

For det tredje ser Per Stig Møller stort på, at det centrale i Burkes syn på måden at forandre på, var en skarp afstandtagen fra demokratiet. Folket - den nulevende generation - skulle ikke være suverænt til at bestemme sine egne livsvilkår. Der skulle sættes grænser for politikken, således at folket ikke kunne forgribe sig på det rige mindretals rettigheder. Det politiske samfunds fordeling af goderne skulle - stik modsat hans synspunkt i 1756 - respekteres. Når Per Stig Møller forsøger at få Burke til at stå for det synspunkt, at formålet med ejendomsretten ikke er overflod og rigdom hos nogle få, men uafhængighed og frihed for alle, og at man derfor burde sprede ejendomsretten (p. 183), harmonerer det dårligt med, hvad Burke selv sagde. Hør blot: „I ethvert samfund, bestående af forskellige klasser af indbyggere, vil en eller anden af disse være den øverste. 'Lighedsmændene' ændrer og fordrejer derfor kun tingenes naturlige orden ...“ (p. 50, denne og de følgende henvisninger er til den danske oversættelse, Tidehvervs Forlag, 1987.), „vejen fra ringhed til magt og storhed bør ikke gøres alt for let eller betragtes som en selvfølgelig rettig-

hed“ (p. 51), og „hvad der særligt kendetegner besiddelse, fremgået som den er af erhvervelse og bevarelse, er ulighed“ (p. 52). Burke mente kort sagt, at den naturlige orden var ulighed, og modsat hans synspunkt i 1756 mente han i 1790, at det var rimeligt at bevare samfunds-skabte uligheder: „Det er hverken unaturligt, uretfærdigt eller uklogt at indrømme herkomst en vis sømmelig, rimelig forrang og forret uden derfor at gøre den eksklusiv“ (p. 53).

Bortset fra, at Per Stig Møller fremstiller Burke på en måde, som må give uinformerede læsere en helt skæv opfattelse af hans politiske ideer, er det i sidste ende uklart, hvad Møller egentlig mener om „den naturlige orden“, som han har gjort til titlen på sin bog. I Burkes ungdomskrift fra 1756 - den periode som hævdes at være så afgørende - fremstilles den naturlige orden som positiv og endnu i 1790, mente Burke - som citeret - at den skulle man ikke forgribe sig på. Alligevel fremstilles den naturlige orden af Møller negativt, når det for eksempel er Rousseau, det drejer sig om: „Har man indset, hvori den naturlige orden består, drejer det sig om at bringe orden i menneskenes hoveder, og ingen må undslippe denne orden, påpegede Rousseau“ skriver Møller side 282 - uden kildeangivelse. Den naturlige orden er også kritisabel, når det er liberalister, der - som Quesnay (p. 299) - efter Møllers opfattelse har for stor tillid til markeds kræfterne. Til allersidst synes Møller dog at tilslutte sig Hume, der skeptisk hævder, at der slet ikke findes nogen naturlig orden, men kun forskellige grader af uorden (p. 313).

I det hele taget er det svært at få fat i, hvad bogens hovedbudskab er - hvis der er noget. Et gennemgående tema er således, at der skal sættes grænser for politik og statens reguleringer, men den interes-

serede læser kan side 300 se, hvad der antydes som nødvendigt af reguleringer for at sikre reelle muligheder for alle, og så fundere over, hvordan det hænger sammen med det, der kunne være et hovedbudskab.

Når disse kritikpunkter er fremført, må det afslutningsvis siges, at Per Stig Møller nok har skrevet den mest interessante af de politisk-ideologiske bøger på dansk, der findes på markedet i øjeblikket. Selv om det kan knibe med logikken og redeligheden, er der fremlagt en interessant begrundelse for konservatismen som en - i neutral betydning - politisk ideologi. Og vel at mærke en ideologi, som ikke blot er en reaktion mod liberalismen. At det så er nok til at få tildelt Brandes-prisen, siger nok mere om de snævre cirkler i den danske elite og den politisk-ideologiske debats niveau i Danmark end om bogens kvalitet.

Palle Svensson
Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet

Kurt Klaudi Klausen (red.), *Erfaringer med Internationalisering i Amter og Kommuner*, Gylling: Odense Universitetsforlag, 1996, 204 s., kr. 200,00.

Ifølge denne bog griber internationaliseringen om sig i de danske kommuner og amter. Det traditionelle venskabsbysamarbejde, som var baseret på kulturelle forbindelser, udvides til at omfatte flere erhvervspolitiske og kommercielle aktiviteter. Man ruster sig både i amter, kommuner og kommunale fællesskaber til at markedsføre lokalområdet eller regionen. EU-samarbejdet har i høj grad været dynamoen i denne udvikling. Bogen hæv-

der, at internationaliseringen i amter og kommuner „sætter en kvalitativ ny dagsorden, en dagsorden præget af en virkelighed, som sprænger den indgroede lokalpatriotisme og i stedet sætter regionalpolitik, regionaløkonomi, regionale, interregionale og internationale strategiske samarbejder og netværksdannelser på dagsordenen“ (p. 197).

Bidragyderne er foruden redaktøren, som er universitetslektor, embedsmænd og en enkelt borgmester, der alle selv har været involveret i og har erfaringer med internationalt arbejde i amter eller kommuner. I bogen gives dog udtryk for den ambition, at der ikke skal være tale om et glansbillede, men om den sandfærdige historie om erfaringerne med internationaliseringen.

Bogen giver en nyttig oversigt over den internationalt orienterede indsats i kommuner og amter. Selv om flere af forfatterne påpeger, at der også er problemer ved internationaliseringen, er hovedkonklusionen som nævnt, at man her oplever et nyt fænomen, som sætter en hel ny og kvalitativ forskellig dagsorden i kommunerne. Der er dog rundt omkring i bogen - og i virkeligheden - forhold nok, som burde have fået ikke mindst redaktøren til at forholde sig mere kritisk i sin overordnede vurdering af internationaliseringens betydning for amterne og kommunerne. Selvfølgelig er noget forandret i og med at nogle kommuner og amter begynder på nye aktiviteter, som har en international dimension. Men spørgsmålet er, om internationaliseringen er meget andet end et overfladefænomen. Den har måske mere en symbolsk karakter. Den skal vise, at amtet og kommunen gør noget for erhvervslivet i området, og at politikerne har udsyn, og de afledte rejseaktiviteter har en vis attraktivitet hos embedsmænd og politikere som frynse-